

DVARŲ vertybių kelias į Žemaitijoje veikiančius valstybinius muziejus

1922 m. Lietuvoje prasidėjus Žemės reformai, buvo nusavinta didžioji dalis iki to laiko dvarininkams priklausiusios žemės, jiems paliekant tik po 80 ha. (1929 m. šis kiekis padidintas iki 150 ha). Vykdam reformą buvo nusavinta ir dalis dvarų pastatų, juose buvusių vertybių, kurių daugelis pateko į didžiuosius šalies muziejus bei Žemaitijos etnografiniame regione besikuriančius muziejus. Pirmiausiai tai 1923 m. įkurtas Šiaulių „Aušros“ muziejus (dabar jame apie 280 tūkstančių eksponatų) ir beveik po dešimtmečio (1932-aisiais metais) Telšiuose įsteigtas Žemaičių muziejus „Alka“, iki šiol sukaupęs apie 156 tūkstančius eksponatų.

Antrasis ir labiausiai Žemaitijos etnografinio regiono didžiųjų muziejų rinkinius vertybėmis iš Žemaitijos dvarų papildęs etapas vyko 1940–1941 metais.

1940 m. Lietuvoje įvedus sovietų valdžią, daugelis Žemaitijos dvarų buvo nacionalizuota, dalis jų buvusių savininkų pasitraukė į užsienį, savo dvaruose palikę daug įvairių vertybių. Jos buvo pradėtos grobstyti ir naikinti. Tai pamačiusi tuometinė valdžia priėmė Kultūros paminklų apsaugos ir viešųjų kultūros muziejų įstatymą, sudarė Kultūros paminklų apsaugos įstaigos komisijas, kurios turėjo joms priskirtose vietovėse inventorizuoti dvaruose likusias vertybes. Ten buvę meno kūriniai, archeologiniai radiniai, ginklai, spaudiniai (laikraščiai, žurnalai, knygos kt.), dokumentinis paveldas, tarp jų ir nuotraukos, archyvai, medžioklių trofėjai, žvėrių iškamšos ir t. t.) iki nacių okupacijos Lietuvoje minėtų komisijos narių buvo aprašytos ir tiek, kiek suspėta, iš Šiaulių, Raseinių, Mažeikių, Telšių, Kretingos ir Tauragės apskričių suvežta į Šiaulių „Aušros“ muziejų, Žemaičių muziejų „Alka“, o dalis pateko į Vilniuje ir Kaune veikusius valstybinius muziejus ir didžiąsias bibliotekas. Dalis vertybių liko dvaruose, nes tuo metu minėti muziejai neturėjo tiek patalpų, kad viską, ką buvo įmanoma į juos atvežti, galėtų sutalpinti.

Informacija, kokios meno vertybės, iš kokių dva-

Iš Čiutelio dvaro parvežtos vertybės prie Šiaulių „Aušros“ muziejaus pastato. Apie 1940 m. Fotografas Juozas Petrulis. Nuotrauka saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje, ŠAM F-IF 3704166

rų ir kokiomis aplinkybėmis 1940–1941-aisiais ir vėlesniais metais pateko į Žemaičių muziejų „Alka“, yra paskelbta 2010 m. Vilniaus dailės akademijos leidyklos spaudai parengtame Telšių muziejininkės Zitės Dargaitės sudarytame kataloge „Žemaitijos dvarų meno kolekcija „Alkos“ muziejuje“. Daugelį leidinyje nurodytų vertybių galima pamatyti šių metų rugsėjo mėnesį atidaryto atnaujinto Žemaičių muziejaus „Alka“ ekspozicijose. Kartu su meno, bibliotekų vertybėmis šiame muziejuje saugoma ir vertingas, tačiau kol kas menkai ištyrinėtas dvarų archyvinių dokumentų rinkinys.

Oficialioje Šiaulių „Aušros“ muziejaus interneto svetainėje nurodyta, kad „1940 m. liepos 24 d. naujoji Lietuvos vyriausybė išleido Kultūros paminklų apsaugos ir viešųjų kultūros muziejų įstatymą. „Aušros“ muziejus buvo įpareigotas savo apygardoje– Šiaulių, Raseinių ir Mažeikių apskrityse– suregistruoti kultūros paminklus ir rūpintis jų apsauga. Muziejaus darbuotojai vyko į minėtų vietovių dvarus, registravo ir gabeno į Šiaulius kultūros vertybes. Muziejuje pritrūkus vietos, dalis vertybių buvo paliekama dvaruose užantspauduota. Dėl to dalis vertybių sunyko, dalis buvo išgrobstyta. Muziejaus darbuotojai turėjo registruoti ir repatrijuojančių Vokietijos piliečių kultūrinės vertybes. [...]“.

1940 m. Šiaulių „Aušros“ muziejus buvo suvalstybintas, 1941 m. kartu su „Gimtojo krašto“ leidinio redakcija perduotas įkurtam Lietuvos mokslų akademijos (LMA) Etnologijos institutui, kurio pirmuoju direktoriumi tapo Šiaulių „Aušros“ muziejaus įkūrėjas Pelikšas Bugailiškis (1883–1965).

Tada dalis muziejaus turėto dokumentinio paveldo objektų, tarp jų ir iš dvarų į muziejų patekusių spaudinių, knygų, dokumentų, buvo išvežta į Vilnių, atsidūrė LMA bibliotekoje ir buvo paskirstyti po įvairius fondus (Žemaitijos dvarų, Šiaulių miesto valdybos, Felikso Bugailišio ir kt.). Tai vienas iš pavyzdžių, kaip anuo metu iš dvarų į muziejus patekusios vertybės „migravo“ iš vienos vietos į kitą.

Nepaisant to, kad prasidėjus Antrajam pasauliniam karui dalis muziejuose saugomų vertybių atsidūrė slėptuvėse ir kad vokiečių valdžia nedaug kišosi į Lietuvos muziejininkų darbą, nemažai muziejuose iki Antrojo pasaulinio karo pradžios saugotų eksponatų, tarp jų ir į juos patekusių iš dvarų, karo metu vykstant bombardavimams, kilus gaisrams, stichinėms nelaimėms, buvo prarasta. Tokių praradimų buvo Žemaičių muziejuje „Alka“ ir itin daug Šiaulių „Aušros“ muziejuje, kuris po gaisro ir kitų negandų liko net be pastato. Komisija, kuri buvo sudaryta karo nuostoliams nustatyti, konstatavo, kad muziejaus patirti nuostoliai – apie 748 tūkst. rublių, iš 34 982 eksponatų buvo prarasti 7 203².

Po Antrojo pasaulinio karo dvaruose dar buvusios neišgrobstytos ir nesunaikintos dvarų vertybės taip pat dažniausiai įgalotų asmenų buvo aprašytos ir išvežtos į valstybinius muziejus, bibliotekas bei archyvus. Kaip 1940–1941 m., taip ir pirmaisiais pokario metais didelė dalis vertybių, dar buvusių Žemaitijos etnografinio regiono dvaruose, pateko į Žemaičių muziejų „Alka“ ir į Šiaulių „Aušros“ muziejų. Kita dalis atsidūrė Kauno ir Vilniaus muziejuose, bibliotekose bei archyvuose. Einant metams didelė dokumentinio paveldo vertybių buvo perskirstyta ir atsidūrė 1945–1992 m. Vilniuje veikuose Knygų rūmuose (LSSR valstybinės bibliografijos ir spaudos statistikos centre, bibliografinės informacijos ir knygų reklamos įstaigoje),

Po Antrojo pasaulinio karo dalis Žemaitijos regione darbą tęsusių ar naujai pradėjusių veikti muziejų įsikūrė buvusių dvarų rūmų patalpose. Šie muziejai perėmė jų pastatuose dar buvusias vertybes.

...

¹„Muziejaus istorija“, Šiaulių „Aušros muziejus“: <https://www.ausrosmuziejus.lt/muziejaus-istorija/>

²„Šiaulių „Aušros“ muziejaus istorija“, *Šiaulių „Aušros“ muziejus*: <https://www.ausrosmuziejus.lt/Naujienos/siauliu-ausros-muziejaus-istorija/>.

Žemaitijos krašto dvarų vertybės Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniuose

Šiaulių „Aušros“ muziejus – seniausia ir daugiausiai eksponatų turinti atminties institucija, veikianti Žemaitijos etnografiniame regione. Šį kartą kviečiame nuotoliniu būdu susipažinti, kokios anksčiau Žemaitijos dvaruose buvusios vertybės dabar saugomos šio muziejaus rinkiniuose, rodomos ekspozicijoje „Provincijos dvaras ir miestas XIX a. – XX a. vid.“

Bajorų, dvarininkų, valstybės ir visuomenės veikėjų Putvinskių šeimos archyvas¹

Šiaulių „Aušros“ muziejaus Istorijos skyriuje saugomas dabartinio Kelmės rajono teritorijoje buvusių Šilo Pavėžupio ir Grauzikų dvarų savininko, bajoro, Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjo, visuomenės ir kultūros veikėjo, rašytojo, knygnešio, žuvininkystės pradininko mūsų šalyje Vlodo Pūtvio-Putvinskio (1873–1929) ir jo šeimos itin vertingas archyvas, kuriame daugiau negu 3 tūkstančiai eksponatų. Jis pripažintas nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektu ir 2008 m. gruodžio mėnesį įtrauktas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą. Beje, 2006 m. į šį registrą buvo įtrauktas ir tame pačiame muziejuje saugomas etnografinis archyvas².

(Nukelta į 54 p.)

Beržėnų dvaro (Kelmės r.) kambarys. XIX a. pab. Fotografas Juozapas Romaškevičius. Nuotrauka saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje, ŠAM F-IF205